

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN MUSIQI MƏDƏNİYYƏTİ KONTEKSTİNDƏ BƏSTƏKAR SƏRDAR FƏRƏCOVUN YARADICILIQ FƏALİYYƏTİ

İxtisas: 6213.01 – Musiqi sənəti

Elm sahəsi: Sənətşünaslıq

İddiaçı: **Günəl Nizami qızı Zeynallı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: sənətşünaslıq doktoru, professor
Gülzar Rafiq qızı Mahmudova

Rəsmi opponentlər: sənətşünaslıq doktoru, professor
Sevda Firuddin qızı Qurbanəliyeva

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Mehriban Fikrət qızı Əhmədova

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ülkər Kamal qızı Talıbzadə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

_____ Xalq artisti, professor
Fərhad Şəmsi oğlu Bədəlbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

_____ sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyla Ramiz qızı Zöhrabova

Elmi seminarın sədri:

_____ sənətşünaslıq doktoru, professor
İmrüz Məmməd Sadıx qızı Əfəndiyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan professional bəstəkarlıq məktəbi XX əsrdə sürətli təkamül və inkişaf yolu keçərək, dünya musiqisi səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir. Avropa bəstəkarlıq mədəniyyətinin milli musiqimizin ənənələri ilə professional şəkildə sintezinə nail olmuş dahi sənətkarımız Üzeyir Hacıbəyliyə sonra Müslüm Maqomayev, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Cövdət Hacıyev, Soltan Hacıbəyov və digər bəstəkarların sayəsində Azərbaycan musiqisi yüksək səviyyəyə ucalmışdır. Azərbaycan musiqisi təkcə XX əsrdə deyil, XXI əsrdə də dünyaya səs salan istedadlı nümayəndələri ilə tanınır.

Bu bəstəkarlardan biri - müasir musiqi mədəniyyətimizin inkişafı və tanınmasında rolu olan, görkəmli müəllimlərinin ənənələrini yaradıcılığında uğurla davam etdirən Azərbaycanın Xalq artisti Sərdar Fərəcovdur. Dünya musiqi mədəniyyətinə və milli musiqinin zirvəsi olan muğamlara dərinləndən bələd olaraq, bunların öz yaradıcılığında müvəffəqiyyətlə sintezinə nail olmuş S.Fərəcovun əsərləri musiqi dilinin aydınlığı, zəngin və rəngarəng palitrası ilə seçilir. Bəstəkarın yaradıcılıq dairəsi çoxşaxəlidir. Belə ki, o, opera, balet, operettalar, kamera-instrumental, vokal, xor, simfonik əsərlərin, eləcə də dram tamaşalarına və kinofilmlərə yazılmış musiqinin müəllifidir. Onun yaradıcılığında dahi bəstəkar Ü.Hacıbəylinin bəzi yarımçıq qalmış əsərlərinin yenidən bərpası vacib yerlərdən birini tutur.

S.Fərəcov müasir musiqi mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, Azərbaycan musiqisinin tərəqqisi və inkişafı yolunda çalışaraq, daim yaradıcılıq axtarışlarındadır və mədəniyyət hadisələrinin daimi izləyicisidir.

Onun fəaliyyətində diqqəti çəkən məqamlardan biri də musiqi ənənələrinin sadıq davamçısı olmasıdır. S.Fərəcov - Xəyyam Mirzəzadənin (1935-2018) bəstəkarlıq sinfinin məzunudur. Məlumdur ki, X.Mirzəzadə - böyük sənətkarımız Qara Qarayevin (1918-1982), o isə Dmitri Şostakoviçin (1906-1975), o - Maksimilian Şteynberqin (1883-1946), öz növbəsində M.Şteynberq isə N.A.Rimski-Korsakovun (1844-1908) tələbəsi olmuşdur. Dahi rus bəstəkarı isə Fedor

Kanilledən (1836-1900) dərslər almışdır ki, bu da Avropa musiqi mədəniyyətindən başlanğıcını götürən bir yoldur. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin varisliyi və davamçılığı mövzusu tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmasını gözləyir.

Milli musiqi tariximizdə bəstəkar yaradıcılığına aid problemlərin musiqişünaslar tərəfindən işıqlandırılması, tədqiq olunması son dərəcə vacibdir. Belə problemlər sırasında özünəməxsus dəst-xətti olan S.Fərəcovun yaradıcılığının araşdırılması, onun illər ərzində müxtəlif janrlarda yazdığı əsərlərin təhlili, musiqi üslubu sahəsində axtarışlarının öyrənilməsi, bütün bunların Azərbaycan musiqi sənəti kontekstində dəyərləndirilməsi qeyd olunmalıdır.

S.Fərəcovun əsərləri Azərbaycanda və onun hüdudlarından kənar da dinləyicilər və professional musiqiçilər tərəfindən rəğbətə qarşılır. Müasir milli bəstəkarlıq sənətində baş verən bir çox bədii proseslər onun yaradıcılığında öz əksini tapır.

Mövzunun aktuallığı məhz Azərbaycan musiqi mədəniyyəti kontekstində bəstəkar S.Fərəcov yaradıcılığının işıqlandırılması ilə bağlıdır. Tədqiqat işində onun bəstəkar kimi yaradıcılıq mərhələlərinə nəzər salınması, müxtəlif illərə aid musiqi fəaliyyətinin ən önəmli faktları, ictimai xadim, müəllim, jurnalist, şair kimi Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı yolunda gördüyü işlərin araşdırılması dissertasiyanın aktuallığını təmin edir.

S.Fərəcovun yaradıcılığı bir sıra kitab və məqalələrdə işıqlandırılmışdır. Bəstəkarın həyat və fəaliyyəti haqqında ilk dərs vəsaiti L.Məmmədova (Fərəcova)¹ tərəfindən 2014-cü ildə çap edilmişdir. Rus dilində təqdim olunan «Страницы творческой биографии Сардара Фараджева» adlı bu işdə bəstəkarın yaradıcılığına nəzər salınaraq, müəllifin bəzi simfonik və vokal instrumental əsərləri təhlil edilir. 2015-ci ildə L.Məmmədovanın dərs vəsaitindən S.Fərəcov haqqında yazılan əsas məlumatlar qısa şəkildə cəmləşdirilərək Bəstəkarlar ittifaqının təşəbbüsü ilə, broşür şəklində Azərbaycan dilində çap olunmuşdur².

¹ Мамедова, Л.М. Страницы творческой биографии Сардара Фараджева / Л.М.Мамедова. – Баку: Мутарджим. – 2014. – 88 с.

² Мəммədova, L.M. Sərdar Fərəcov / L.M.Məmmədova. – Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyat evi. – 2015. – 32 s.

Bununla yanaşı, S.Fərəcovun yaradıcılığına aid müxtəlif əsərlər Z.Sadiqova³, C.Həsənovanın^{4,5} bir neçə məqaləsində, eləcə də C.Abdullayeva⁶, R.Kərimova⁷, A.Həsənova⁸, V.Hümbətov⁹, P.Fətullayevanın¹⁰ ayrı-ayrı dissertasiya işlərində işıqlandırılmışdır. Həmçinin, müəllifin bəzi əsərləri Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası və Azərbaycan Milli Konservatoriyasında H.Fərəcova^{11,12}, H.Xalıqova¹³, Ü.Qasımova¹⁴, Ş.Abdullayeva¹⁵, F.Nəsirlinin¹⁶ buraxılış işləri və magistr dissertasiyalarında yer almışdır.

³ Sadiqova, Z.Ş. Sərdar Fərəcovun “4 fuqa” muğama qaçış // – Bakı: Konservatoriya jurnalı. – 2014, № 4, – s.31-39

⁴ Həsənova, C.İ. Bir günlük siğə - musiqili komediyası // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2005, № 1-2/23, – s.238-240

⁵ Həsənova, C.İ. Yeni əsərlər, yeni nəşrlər, yeni tamaşalar və ya Sərdar Fərəcovun sənət uğurları // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2011, № 1/46, – s.101-103

⁶ Abdullayeva, C.A. Azərbaycan bəstəkarlarının kamera - instrumental yaradıcılığında muğam: / sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtorefatı / – Bakı. 2014. – 28 s.

⁷ Kərimova, R.Y. Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərində dini mövzünün təzahürü: / sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2015. – 32 s.

⁸ Həsənova, A.M. Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında himn və odalar: / sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2016. – 32 s.

⁹ Hümbətov, V.B. Müstəqillik dövründə Azərbaycan bəstəkarlarının tarixi mövzülü xor əsərləri: / sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2017. – 29 s.

¹⁰ Fətullayeva, P.X. Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında muzikl: / sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2014. – 28 s.

¹¹ Fərəcova, H.S. Şah Xətai obrazı musiqidə: / Buraxılış işi. Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanası. / – Bakı, 2013. – 52 s.;

¹² Fərəcova, H.S. Ü.Hacıbəylinin musiqili-səhnə əsərlərinin bərpası və yeni redaktəsi: / Magistr dissertasiyası. Azərbaycan Milli Konservatoriyasının kitabxanası. / – Bakı, 2015. – 75 s.

¹³ Xalıqova, H.B. Sərdar Fərəcovun “Səhnədə məhəbbət” operettası: / Buraxılış işi. Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanası. / – Bakı, 2013. – 52 s.

¹⁴ Qasımova, Ü.M. Sərdar Fərəcov “Cavad xan” baleti: / Buraxılış işi. Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanası. / – Bakı, 2019. – 49 s.

¹⁵ Abdullayeva, Ş.Ş. Sərdar Fərəcovun operettaları: / Magistr dissertasiyası, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının kitabxanası. / – Bakı, 2021. – 83 s.

¹⁶ Nəsirli, F.N. Sərdar Fərəcovun vokal - xor yaradıcılığı: / Buraxılış işi. Azərbaycan Milli Konservatoriyasının kitabxanası. / – Bakı, 2021. – 71 s.

Həmçinin S.Fərəcovun yaradıcılığı ilə bağlı müxtəlif jurnallarda, qəzetlərdə çap olunmuş publisistik məqalələr təqdim olunan dissertasiya işində mənbə rolunu oynamışdır.

Bəstəkarın bəzi əsərlərinə müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən nəzər salınsa da, onun yaradıcılıq fəaliyyəti təfsilatı ilə tətbiq olunmamışdır. Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq, S.Fərəcovun yaradıcılığı mərhələlərə bölünərək təffərrüatı ilə araşdırılır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan musiqi mədəniyyəti kontekstində bəstəkar S.Fərəcovun yaradıcılıq fəaliyyətinin araşdırılması, tədqiqatın predmetini isə bəstəkarın musiqi dilinin xüsusiyyətləri, özünəməxsus dəsti-xəttinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi S.Fərəcovun milli bəstəkarlıq mədəniyyətində tutduğu yeri və əhəmiyyəti araşdırmaqdan ibarətdir. Həmçinin onun bir bəstəkar, ictimai xadim, Üzeyirşünas kimi əldə etdiyi nailiyyətləri işıqlandırmaq da tədqiqat işinin məqsədinə daxildir. Bunu nəzərə alaraq, dissertasiyada S.Fərəcovun yaradıcılığı geniş şəkildə təhlil edilir və aşağıdakı vəzifələr irəli sürülür:

- S.Fərəcovun formalaşdığı mühit, təhsil aldığı illər və müəllimlərinin rolunun aşkarlanması;
- Bəstəkarın tələbələrlik illərindən bəgünədək keçdiyi inkişaf mərhələlərinin və onlara təsir göstərən amillərin üzə çıxarılması;
- S.Fərəcovun musiqi mədəniyyətində həm bəstəkar, həm də ictimai xadim kimi tutduğu yerin müəyyənləşdirilməsi;
- Bəstəkarın musiqi dilininin xüsusiyyətləri, özünəməxsus dəsti-xəttinin komponentlərinin tədqiq olunması;
- S.Fərəcovun Üzeyirşünaslığa verdiyi töfhələr, dahi Ü.Hacıbəylinin bir sıra əsərlərinin yenidən işlənməsi, redaktəsi və çap olunmasında rolunun aşkarlanması, bu əsərlərin müqayisəli təhlil olunması;
- Bəstəkarın yaradıcılığının mövzu dairəsi, müxtəlif janrlı əsərlərinin təhlil olunması;
- Kamera-instrumental yaradıcılığının ətraflı şərh olunması;
- Vokal yaradıcılığının araşdırılması.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyanın tədqiqi zamanı tarixi, nəzəri və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın yazılması prosesində metodoloji baza kimi bir sıra musiqişünasların tədqiqat işlərinə istinad olunmuşdur. Onların sırasında Ü.Hacıbəyli, E.Abasova, G.Abdullazadə, İ.Əfəndiyeva, F.Əliyeva, C.Həsənova, G.Hüseynova, Ü.İmanova, M.İsmayılov, Z.Qafarova, C.Mahmudova, G.Mahmudova, Ş.Mahmudova, T.Məmmədov, L.Məmmədova, Q.Məmmədli, K.Nəsirova, S.Seyidova, Z.Səfərova, R.Zöhrabov və başqa dəyərli musiqişünas alimlərimizin adlarını çəkmək lazımdır. Həmçinin işin metod və metodolagiyasının formalaşmasında B.Asafyev, E.Alekseyev, V.Belyayev, V.Vinoqradov, L.Mazel, İ.Sposobin, Y.Tülin, V.Xolopova kimi görkəmli xarici tədqiqatçıların işləri böyük rol oynamışdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar.

- Azərbaycanın Xalq artisti, bəstəkar Sərdar Fərəcovun yaradıcılığının təfərrüatı ilə araşdırılması;

- Onun Azərbaycan musiqi mədəniyyətində bəstəkar, tənqidçi-jurnalist, bədii redaktor, ictimai xadim, şair və s. kimi fəaliyyətinin tədqiq olunması;

- Bəstəkarın teatrlarla əməkdaşlığı və bu istiqamətdə yazılan musiqi əsərlərinin ətraflı təfsiri;

- Görkəmli bəstəkarın davamçısı olaraq Üzeyirşünaslıq yolunda etdiyi işlər;

- Ü.Hacıbəylinin bəzi əsərlərinin bərpası və yeni nəşrində rolunun araşdırılması;

- Dahi bəstəkar Ü.Hacıbəylinin bir sıra əsərlərinin S.Fərəcov tərəfindən yeni redaktədə və işlənmədə tədqiqi, müqayisəli təhlil olunması;

- Müəllifin kamera - instrumental və vokal yaradıcılığının üslub xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

- S.Fərəcovun müasir üslub axtarışları çərçivəsində simli alətlər üçün bəstələdiyi əsərlərin təhlil olunması;

- Bəstəkarın XX əsrin musiqi tendensiyaları kontekstində fortepiano əsərlərinin tədqiq olunması;

- Müəllifin vokal yaradıcılığına aid olan, dövrün aktual mövzularını özündə əhatə edən bir sıra əsərlərin təhlil olunması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Azərbaycan musiqi mədəniyyəti kontekstində bəstəkar S.Fərəcovun yaradıcılığı ətraflı araşdırılır. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq:

- Bəstəkarın yaradıcılıq portreti musiqi fəaliyyətinin erkən dövrlərindən bugünədək təfsir olunur;

- S.Fərəcovun ictimai xadim kimi Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafı və tərəqqisi yolunda gördüyü işlərə nəzər salınır;

- S.Fərəcovun musiqi elminin Üzeyirşünaslıq qoluna verdiyi tövhələr, dahi bəstəkar Ü.Hacıbəylinin yenidən bərpa etdiyi bəzi əsərləri barədə ətraflı məlumat verilir;

- Ü.Hacıbəylinin ev muzeyinin arxiv fondundan əlyazma şəklində tapılan “Bahar nəğməsi” mahnısı əsasında S.Fərəcovun yazdığı eyni adlı kantata ilk dəfə təhlil olunur;

- Bəstəkarın kamera-instrumental və vokal yaradıcılığı ətraflı şəkildə araşdırılır, indiyənədək təhlil olunmamış əsərləri tədqiq olunur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəticələri dissertasiya işlərində, müxtəlif tədqiqatlarda, ali məktəblərdə əyani vasitə kimi istifadə oluna bilər. Dissertasiyanın materialı Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası, Azərbaycan Milli Konservatoriyası, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində “Azərbaycan musiqi tarixi”, “Azərbaycan musiqi ədəbiyyatı”, “Müasir musiqi”, “Musiqi forması” və b. kurslarda nəzəri və praktiki material kimi tətbiq oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas nəticələri və müddəaları bir sıra ölkələrin beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləşdirmə sistemlərinə daxil olan dövrü elmi nəşrlərdə dərc olunan məqalələrdə, respublika və beynəlxalq konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, iki fəsil, altı paraqraf, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, notoqrafiya və saytoqrafiyadan ibarətdir. Dissertasiyanın struktur bölmələrinin həcminə gəlincə, giriş 6 səhifə (9946 işarə), I fəsil 52 səhifə (94535 işarə), II fəsil 75 səhifə (93697 işarə), nəticə isə 7 səhifədən (13147 işarə) ibarətdir. Tədqiqat işinin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, notoqrafiya və saytoqrafiya istisna olunmaqla 143 səhifə və 213139 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** bölməsində mövzunun aktuallığı və elmi işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, onun elmi yeniliyi açıqlanır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeasiyası və strukturu müəyyənləşdirilir.

Dissertasiyanın **I Fəsil** “**Sərdar Fərəcovun yaradıcılığının ümumi xarakteristikası və ictimai fəaliyyəti**” adlanır və üç paraqraftan ibarətdir. **1.1. “Sərdar Fərəcovun yaradıcılıq portreti”** adlı bu paraqrafta bəstəkarın yaradıcılığı barədə ətraflı məlumat verilir.

Azərbaycanın Xalq artisti S.Fərəcov müasir musiqi mədəniyyətinin inkişafında özünəməxsus yer tutan bəstəkarlardan biridir. Onun yaradıcılığının formalaşmasında dahi Ü.Hacıbəyli ənənələrinin rolu danılmazdır. S.Fərəcovun bəstəkarlıq dəst-xəttinin yaranması və inkişafında müəllimi X.Mirzəzadə və dərslər aldığı Ə.Əzizov, A.Əlizadə, A.Məlikovun da təsiri duyulur. Lakin bir çox musiqi xadimlərindən dərs almış S.Fərəcov bununla kifayətlənmir, hər zaman öz üzərində çalışaraq dünya musiqi mədəniyyətinin hər bir qolu ilə tanış olur, öyrəndiyi fərqli üslubları özünəməxsus şəkildə əsərlərinə uğurla yansıtmağa nail olur.

S.Fərəcovun əsərlərinin ruhu milli musiqidən qaynaqlanır, zərif lirizmi, incə çalarları ilə xalq musiqisi nümunələrini xatırladır. Qədim köklərə, xalq mahnılarına, aşiq musiqisinə, ələlxüsus muğamlara əsaslanaraq o, özünəməxsus dəsti-xətti olan bəstəkar kimi formalaşmış.

S.Fərəcov milli musiqi nümunələrini çox rəvan şəkildə müasir ifadə vasitələri ilə sintezləşdirir. Əsərlərindəki yüksək mənəvi problemləri fəlsəfi dərinlik və ümumiləşdirmələr vasitəsi ilə əks etdirməyə çalışan bəstəkarın musiqi dili mürəkkəb olduğu qədər də, sadə və aydındır.

Bəstəkarın musiqisi obrazlar aləminin zənginliyi ilə seçilir. O, müasir musiqi vasitələri ilə orijinal əsərlər yaradır. Bəstəkar yaradıcılığında lirikanın çoxcəhətli təcəssümü, şairanə, romantik cizgilərlə yanaşı, Vətən mövzusu, qəhrəmanlıq əhval-ruhiyyəsi, xalqın əzmkar xarakterlərini də əks etdirir. Onun yaradıcılıq irsi genişdir. O, musiqinin bir çox janrlarına müraciət etmiş, bir balet, bir uşaq rok-operası, dörd operetta, bir müziki, iki oratoriya, iki oda, iki simfoniya, simli orkestr üçün süitalar, kamera-instrumental, vokal, xor və müxtəlif alətlər üçün əsərlər bəstələmişdir. Bu siyahıya 40-a qədər dram tamaşalarına və kinofilmlərə yazılmış musiqini də əlavə etsək, bəstəkarın maraq dairəsinin və yaradıcılıq diapazonunun genişliyini görə bilərik. Bundan başqa, S.Fərəcov bir sıra xalq mahnılarını və bəstəkar əsərlərini yenidən işləmişdir. Bunların arasında xüsusən Ü.Hacıbəylinin bəzi əsərlərinin bərpası və nəşri diqqətəlayiqdir. Həmçinin S.Fərəcov N.Əliverdiyevovun “Bayatı-Şiraz” a kapella xorunun qarışıq xor və simfonik orkestr üçün partiturasını işləmişdir.

S.Fərəcov xarici ölkələrdə dəfələrlə əcnəbi sənətkarlarla yaradıcı təmasda olaraq, iş sazişləri bağlamış, onları xalq musiqi inciləri ilə tanış etmişdir. S.Fərəcovun ABŞ bəstəkarı, dirijor J.Hayneslə əməkdaşlığı nəticəsində bəstələmiş “Psalm-150”, “Surviving love”, “A jokes music for John Haines”, “Eternal call” əsərləri dünya musiqi səhnələrində, festival proqramlarında dəfələrlə uğurla səslənmişdir.

2005-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə respublikalarının əməkdaşlığı ilə Bakı - Ankara birgə iş birliyi əsasında, hər iki dövlətin bəstəkarları və yazıçılarının şeirlərinə bəstələnmiş mahnılardan ibarət “İki dövlət, bir millət” başlığı altında “Mahnıdan-şarkıya” adlı konsert proqramı keçirilmişdir. Tədbir üçün S.Fərəcov türk şairəsi Sevinc Atanın “Dostlar məclisində yar bahsı geçti”

şeyrinə musiqi bəstələmiş və Azərbaycan musiqi mədəniyyətini təmsil etmişdir.

Bəstəkarın teatr musiqisi sahəsində gördüyü işlər də diqqətəlayiqdir. S.Fərəcov 1996-ci ildən etibarən - Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı, Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Teatrı, Dövlət Musiqili Komediya Teatrı, Tiflis Azərbaycan Teatrı, Şəki Dövlət Teatrı, Lənkəran Dövlət Teatrı, İrəvan Azərbaycan Teatrı və b. müxtəlif teatrlarla əməkdaşlıq edir.

Müəllif 40-dan artıq teatr tamaşalarına və filmlərə musiqi bəstələmişdir. S.Fərəcov kinofilmlərə bəstələdiyi musiqi ilə milli kino mədəniyyətinin bu sahəsini zənginləşdirmişdir.

O, özünün bir çox şeirlərinə musiqi bəstələyərək, onları canlandırmış, dinləyicilərinin qəlbinə daha da yaxınlaşmışdır. Belə ki, “Unutma”, “Yağış yağır” mahnılarının, “Vətən dara düşəndə” marşının sözlərinin və musiqisinin müəllifi S.Fərəcovdur. Bunlardan əlavə o, 1000-dən artıq şeirin, bir neçə hekayənin, səhnə əsərlərinin, bir çox əsərlərin librettosunun müəllifidir.

Respublika Mədəniyyət Fondunun mükafatçısı (1991), Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyinin direktoru (2005), Əməkdar İncəsənət xadimi (2007), Azərbaycan Milli Konservatoriyasının müəllimi (2009-cu ildən bu günə qədər), Bəstəkarlar İttifaqının katibi (2012-2019), Beynəlxalq Ekoenergetika Akademiyasının fəxri professoru (2017), “Fəxri mədəniyyət işçisi” döş nişanının sahibi (2017), Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti (2019), eyni zamanda bir çox müsabiqələrin laureatı olan S.Fərəcov bəstəkarlıq yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti ilə milli musiqi mədəniyyətinin daim yüksəlməsi üçün çalışır.

1.2. “S.Fərəcovun ictimai fəaliyyəti” adlı ikinci paragrafda onun ictimai xadim olaraq Azərbaycan mədəniyyətində tutduğu yeri işıqlandırılır, bəstəkarın Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyindəki fəaliyyətini və Üzeyir bəyin irsinə yaradıcı münasibətini araşdırılır.

S.Fərəcovun ictimai fəaliyyəti onun yaradıcılığında dərin bir vəhdətlə özünü göstərir. 1984-cü ildə muzeydə fəaliyyətə başlayan S.Fərəcov, 1987-ci ildə elmi işçi, 1999-cu ildə elmi katib, 2005-ci il fevral ayından isə muzeyin direktoru vəzifəsinə qədər yüksəlir. Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyinin müdiri kimi bir sıra layihələri

həyata keçirməsi, dahi bəstəkarın əsərlərinin bərpası, səsləndirilməsi, eləcə də bu haqda geniş məqalələrlə mətbuatda çıxışları qeyd olunmalıdır. Bəstəkar Ü.Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığını əks etdirən “Üzeyir işığında” və “Üzeyir Hacıbəyov 120 - Komediya və yumoristik miniatürlər”i kitablarının müəllifidir. Eləcə də 1996-cı ildə nəşr olunmuş “Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası”nda S.Fərəcovun 50-dən çox elmi məqalələri çap olunmuşdur.

S.Fərəcov Ü.Hacıbəyli irsinin dünyada tanınması və təbliği üçün də bir çox işlər görmüşdür. 2013-cü ilin sentyabr ayında “Arşın mal alan” musiqili komediyasının 100 illiyi ilə əlaqədar olaraq Fransada, Strasburq şəhərində UNESCO binasında təşkil olunmuş sərgidə iştirak etmişdir.

S.Fərəcov bəstəkar, ictimai xadim olmaqla yanaşı, çox gözəl müəllimdir. O, hələ gənlik yaşlarından musiqinin bir çox sahələrində özünü sınamış, sadəcə nəzəri cəhətdən deyil, praktiki baxımdan da dünyagörünüşünü zənginləşdirmişdir. Öz müəllimlərinin dəyərli dərslərindən qaynaqlanan S.Fərəcov biliklərini şagirdlərinə ötürməyə çalışır. 2009-cu ildən başlayaraq, o, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının “Dirijorluq kafedrası”nda bir çox fənlərdən dərs deyir. Eyni zamanda 10-a yaxın magistrantın elmi rəhbəridir.

Bəstəkarın fəaliyyəti bununla bitmir, o, bir jurnalist kimi 1985-1990-ci illərdə Azərbaycan Dövlət radiosunda “Azərbaycanın musiqi aləmi” radio-jurnalında, 2010-cu ildən isə Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Mədəniyyət Telekanallarında yayımlanan “Musiqi Xəzinəsi” verilişlərində aparıcı vəzifəsində çalışır.

S.Fərəcovun əsərlərinin dünya səhnələrində uğurla səslənməsi ilə yanaşı, onun özü də respublikamızdan kənarda keçən musiqi yarışının münəfi kürsüsündə əyləşmişdir. Belə ki, o, Qazaxıstanın Aktube şəhərində beynəlxalq mahnı müsabiqəsində beynəlxalq münəfi kimi iştirak etmişdir. O, 2013, 2015, 2017, 2019, 2022-ci illərdə Bakıda Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə keçirilən “Muğam aləmi” Beynəlxalq Muğam Müsabiqəsində beş dəfə münəfi heyətinin üzvü olmuşdur.

Beləliklə, bu fəsildə Sərdar Fərəcovun həyat və yaradıcılıq yolu, onun fəaliyyət sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılmışdır.

1.3. “Ü.Hacıbəylinin əsərlərinin bərpası və yeni nəşrində S.Fərəcovun rolu” adlanır. Bu paragrafda dahi Ü.Hacıbəylinin əsərlərinin yenidən işlənməsi və bərpası yolunda S.Fərəcovun gördüyü işlərdən bəhs olunaraq bir neçə seçilmiş əsərlərin təhlili verilmişdir.

Azərbaycanda bəstəkarlıq məktəbinin banisi dahi Ü.Hacıbəyli yaradıcılığı illərlə tətqiq edilmiş, öyrənilmişdir. Dahi sənətkarın yaradıcılığı musiqişünasların tətqiqat mənbəyi olduğu kimi, eləcə bəstəkarların diqqətini özünə cəlb edir. Belə ki, Üzeyir bəyin əsərlərinin işlənməsi və yenidən bərpasında bir neçə bəstəkarların rolu olmuşdur. Hələ XX əsrdə bir çox bəstəkarlar (Q.Burştəyn, M.Reytix, F.Əmirov, Ə.Abbasov, N.Əliverdibəyov, Y.Perevertaylo, M.Adil Gəray, H.Adıgözəlzadə və b.) Ü.Hacıbəyli əsərlərinin köçürmələrini etmiş, onlarla yarımçıq qalmış əsərləri ərsəyə gətirmişlər.

S.Fərəcov bu yolun uğurlu davamçılarından biridir. O, 1984-cü ildən Üzeyirşünaslıq istiqamətində işlər görür, arxiv fondundan aşkarladığı müxtəlif not materiallarının üzərində fəal araşdırmalar apararaq, bir neçə unudulmuş mahnıları, instrumental əsərləri, səhnə əsərlərini redaktə və bərpa edir. Onların içərisində xüsusən Ü.Hacıbəylinin “Ər və arvad” musiqili komediyasının, “Şeyx Sənan” operasından üç musiqi nümunəsinin və “Bahar nəğməsi” mahnısı üzərində araşdırmalar aparılmışdır. Üzeyir Hacıbəylinin S.Fərəcov tərəfindən yenidən bərpa olunmuş əsərlərinin müqayisəli təhlili zamanı onun hər bir redaktəyə xüsusi ehtiyatlı yanaşması diqqətdən yayınmır. Bəstəkar dahi sənətkarın musiqi özəlliyini qoruyub saxlamağına xüsusi önəm verir. Məsələn, bəstəkar Ü.Hacıbəylinin “Ər və arvad” musiqili komediyasını on üç nömrədən iyirmi nömrəyə qədər artıraraq, əsas sujet xəttinin özəlliyini də qoruyub saxlamış, üç pərdəli quruluşu iki pərdə ilə əvəz etmişdir. S.Fərəcov 100 ildən sonra dahi bəstəkarımızın “Ər və arvad” musiqili komediyasını redaktə edərək, klavir və partitura variantını işləmiş və çap etdirmişdir. Əsərin səhnələşdirilməsində, sözün əsl mənasında əsərə “ikinci həyat” bəxş edilməsində onun böyük əməyi olmuşdur.

S.Fərəcovun redaktə işlərindən bəhs edərkən maraqlı bir əsəri qeyd etmək istərdik. Ü.Hacıbəylinin ev muzeyinin elmi fondunda çalışdığı illərdə onun qarşısına dahi sənətkarın cəmi bir səhifədən

ibarət əlyazısı çıxır. Böyük marağa səbəb olan bu musiqi materialı üzərində işləmək qərarına gələn bəstəkar, Üzeyir bəyin musiqi aləmində tanınmayan, eşidilməyən “Bahar nəğməsi”ni yenidən bərpa etməklə, ona həyat verir. S.Fərəcov mahnının orijinalına əsaslanaraq, bir neçə musiqi əsəri ərsəyə gətirir. Bunlar: “Bahar nəğməsi” başlığı altında – fortepiano üçün pyes, fortepiano və səs üçün mahnı, xalq çalğı alətləri orkestrı, simli kvartet, kamera orkestrı üçün pyes və nəhayət, daha iri həcmli solist, xor və böyük simfonik orkestr üçün yazılmış kantata əsərləridir.

Bu fəsildə S.Fərəcovun Ü.Hacıbəylinin “Bahar nəğməsi” adlı musiqi parçasına əsaslanaraq solist, xor və böyük simfonik orkestr üçün yazılmış “Bahar nəğməsi” kantatasına nəzər yetirilir. Dahi bəstəkarın musiqisi ilə müqayisəli şəkildə təhlil olunaraq S.Fərəcovun buraya daxil etdiyi fərqliliklər ətraflı şəkildə qeyd olunur (Üzeyir bəydə bu əsərdə xor bir səslidir, burada artıq 4 səslı xordan istifadə edilmişdir; görkəmli bəstəkarın əsəri sadəcə mahnı kimi nəzərdə tutulub, S.Fərəcov isə onu mahnı çərçivəsindən çıxarır).

Həmçinin bəstəkar kantataya orijinalda olmayan rəqs parçası əlavə edir. Müəllif rəqs hissəsini kantataya daxil etməklə, həm əsərin həcmını genişləndirmiş, həm də əsəri Ü.Hacıbəylinin kantatalarına yaxınlaşdırmışdır. Yəni o, burada əsərin orijinal özəlliyini qorumaqla yanaşı, dahi sənətkarımızın ənənələrinə də sadıq qalır.

S.Fərəcov tərəfindən həyata keçirilmiş yeni işlərdən biri də Ü.Hacıbəylinin “Şeyx Sənan” operasının araşdırılması yolunda apardığı tədqiqatdır. Zamanında cəmi bircə dəfə səhnələşdirilmiş, sonra tamamilə səhnədən götürülən, bəzi fərziyələrə görə elə Üzeyir bəyin özü tərəfindən məhv olunan bu operanın tarixi S.Fərəcovun da marağından kənar qalmamışdır. S.Fərəcov çox məsuliyyətli bir addım ataraq, Ü.Hacıbəylinin ev muzeyinin elmi fondunda olan materiallar əsasında böyük araşdırma aparmışdır. O, əski əlifba ilə yazılmış əsərin librettosunu tərcümə etdirərək, operanın üç nömrəsini bərpa etmiş, “Şeyx Sənan” operasının gizli tarixçəsini açmağa nail olmuşdur. S.Fərəcov tərəfindən Ü.Hacıbəylinin uzun illər boyu itirilmiş hesab olunan “Şeyx Sənan” operası ilə bağlı tədqiqat aparması, operanın yaranması və səhnələşdirilməsi tarixinin, onun

librettosunun üzə çıxarılması və üç musiqi nömrəsinin bərpa olunması da Üzeyirşünaslığa böyük töhfə olmuşdur.

Bunlardan əlavə o, Ü.Hacıbəylinin bir sıra əsərlərinin yenidən işlənməsi, redaktəsi və çap olunması işləri ilə də məşğul olur. Bunu yaradıcılığının ən önəmli səhifələrindən birinə çevirir. Bəstəkar “O olmasın, bu olsun”, “Ər və arvad”, “Arşın mal alan” musiqili komediyaları redaktə edərək, çapa hazırlamışdır. 2008-ci ildə Müsəlman Şərqində ilk opera olan “Leyli və Məcnun” operasının 100 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq əsərin yenidən redaktə və nəşr olunması S.Fərəcovun əməyi sayəsində baş tutmuşdur. Həmçinin, bəstəkar burada ön sözün müəllifi kimi də çıxış etmişdir. 2005-ci ildə dahi bəstəkarın 120 illik yubileyinin keçirilməsi münasibəti ilə “Vətən, Millət, Ordu” adlı məcmuəni çap etdirir. Məcmuədə Ü.Hacıbəylinin vətənpərvərlik mahnıları redaktə olunaraq, klavir şəkilində nəşr olunmuşdur.

“Firuzə” operasından “Firuzənin ariyası”, “Şah Abbas və Xurşidbanu” operasından “Xurşidbanunun ariyası”, “Kolxoz çölləri” pyesi, “Qara göz” mahnısının nota salınması, “Leyli və Məcnun” operasından səs və simfonik orkestr üçün “İbn Sələmlə Leylinin dueti”nin işlənməsi, “Qu nəğməsi” adlı radio-pyesinin redaktəsi və yenidən işıq üzü görməsi məhz S.Fərəcovun əməyinin sayəsində olmuşdur. 2010-cu ildə S.Fərəcov “Qu nəğməsi” radio-pyesinin materialları əsasında “Əbədi iftixarımız” adlı filmini ərsəyə gətirmişdir.

Bəstəkar ölməz sənətkarımız Ü.Hacıbəyli əsərlərinin yenidən işlənməsi və redaktəsi ilə məşğul olarkən üzərinə çox çətin, eyni zamanda məsuliyyətli bir iş götürmüş və onun öhdəsindən layiqincə gəlmişdir.

Dissertasiyanın **II Fəsl** “**S.Fərəcovun kamera - instrumental və vokal yaradıcılığının üslub xüsusiyyətləri**” adlanır və üç paraqrafdan ibarətdir. **2.1. “S.Fərəcovun simli alətlər üçün bəstələdiyi əsərləri müasir üslub axtarıqları çərçivəsində”** adlı paraqrafda bəstəkarın kamera-instrumental yaradıcılığından ətraflı bəhs olunur. S.Fərəcovun kamera-instrumental musiqisi yaradıcılığının önəmli istiqamətlərindən biridir və özünəməxsus təzahürü ilə, fəaliyyətinin erkən dövrlərindən bugünədək inkişaf edir. Bəstəkarın bu əsərləri sırasında müxtəlif dinlərə aid fərqli janrlarda

yazılan nümunələr diqqəti cəlb edir. Bunlar, Qədim türk baxşıları (şaman) ilə bağlı olan Tengri (Göy Allahı), atəşpərəstliyə, yəhudilik, xristianlıq və müsəlman dininə aid “Sübh duası”, “Oda Alqış”, “Psalm-150”, “Sur passiving love”, “Kərbalada doğan günəş” əsərləridir.

İki violin, viola və cello üçün bəstələnmiş “Sübh duası” – qədim türk dininə xas Tengri/Tyanşah – türk Tanrılarına, “Oda Alqış” atəşpərəstlik dinini təcəssüm etdirən kvartetlərdir. Hər iki əsər 1991-ci ildə yazılmış və ilk dəfə Rüfət Əmirəliyevin “Simli kvartetinin” ifasında səslənmişdir.

“Sübh duası” kvartetində bəstəkar sanki, sübh çağında Tanrı dağlarını seyr edən insanın qəlbindən keçən duaları musiqi dilində ifadə edir. Göz önündə əsrarəngiz, ecazkar mənzərə yaranır.

“Oda alqış” kvartetinin musiqisini dinləyərkən isə insanın düşüncələrində həmin ayin mərasimlərdə baş verən hadisələr canlanır.

Eyni tərkibli alətlər üçün yazılmış hər iki kvartet özünün həm obraz-emosional aləmi, həm də musiqi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

S.Fərəcov bir çox alətlər üçün yazılmış ansambl və solo əsərlərinin müəllifidir. Lakin, o, simli alətlərə, əsasən violin alətinə xüsusi ilə meyl göstərir. Bəstəkarın violin və fortepiano üçün bəstələdiyi “Skertso”(1975), “Sentimental vals”(1991) və “Ulduzlu gecə” (2005) əsərləri kamera-instrumental yaradıcılığının parlaq nümunələridir.

Bu pyeslər müxtəlif dövrlərdə, yəni bəstəkarın gənclik, tələbəlik, yetkin dövrlərində yazılmağına baxmayaraq, onun istəyi ilə silsilə şəklində ifa olunurlar. Silsiləyə daxil olan “Sentimental vals” və “Ulduzlu gecə” pyesləri teatr tamaşalarına yazılmış musiqi əsasında, “Skertso” pyesi isə müstəqil əsər şəklində yazılmışdır. Bəstəkarın gənclik illərində yaranmış, həyata sevgi dolu baxışlarını təcəssüm edən “Skertso” adlı pyes oynaq, coşğun, şən xarakterlidir. Bəstəkar bu pyesdə müasir üslub xüsusiyyətlərindən istifadə edərək atonal musiqiyə müraciət edir. Mürəkkəb üç hissəli formada yazılan valsın harmonik quruluşunda bəstəkar mürəkkəb akkordlardan istifadə edir. Bununla belə o, əsərin aydın səslənmə effektini qoruyub saxlayaraq, işıqlı xarakterini açmağa nail olur.

“Sentimental vals” adlı pyes 1996-cı ildə Dövlət Gənclər teatrının sifarişi ilə Əli Əmirlinin əsəri əsasında “Onun iki qabırğası” teatr tamaşası üçün yazılmasına baxmayaraq o zaman ifa olunmur, bir neçə il sonra isə “Səhnədə Məhəbbət” operettasında səsləndirilir. 2004-cü ildən etibarən isə bəstəkar pyesi violin və fortepiano üçün işləyərək “Sentimental vals” kimi silsiləyə daxil edir. Bu pyesdə sanki P.İ.Çaykovski musiqisinə xas olan xüsusiyyətlər, insanın əhval-ruhiyyəsi, hissləri, duyğuları qabarıq şəkildə tərənnüm olunur. Həcminə görə digərlərindən daha geniş olan mürəkkəb üç hissəli formada yazılmış bu valsın həm giriş, həm də geniş koda var. S.Fərəcov bu pyesdə sanki fransız bəstəkarı J.Massnenin violin əsərlərinə aid olan geniş koda ənənəsinin istifadəsinə əsaslanır.

Silsiləyə daxil olan “Ulduzlu gecə” pyesi 2005–ci ildə “Kərbalada doğan günəş” – İslam dini uğrunda canından keçən, imamlara həsr olunmuş teatr tamaşası üçün bəstələmişdir. Teatrın sonuncu pərdəsi İmam Hüseynin ölümündən bəhs edən səhnədir. Bəstəkar bu nümunədə əsas obrazı canlandırır, insanların qaranlıq, ulduzlu gecədə imam üçün etdikləri duaları musiqi vasitəsi ilə göstərir. Həmin epizodu bəstəkar müstəqil kompozisiya kimi işləyərək, konsert əsərinə çevirir və silsiləyə sonuncu pyes kimi əlavə edir. Sadə üç hissəli formada yazılmış “Ulduzlu gecə” pyesi lakonik, harmonik dilinin sadə olmasına baxmayaraq, özünün ecazkar, füsunkar musiqisi ilə insanı cəlb edir.

S.Fərəcovun violin və fortepiano üçün bəstələdiyi hər üç pyesi Azərbaycan kamera-instrumental musiqisinin parlaq səhifələri sırasına daxildir. Zərif melodiya, zəngin harmoniya, özünəməxsus şairanə musiqisi ilə seçilən bu pyeslərin hər biri insan qəlbinin döyüntülərini, arzularını, xəyallarını musiqi vasitəsi ilə təcəssüm edir.

Dissertasiyanın **2.2. “S.Fərəcovun fortepiano əsərləri XX əsrin musiqi tendensiyaları kontekstində”** adlı ikinci paraqrafında bəstəkarın bir sıra əsərləri təhlil olunur.

Müəllifin iki piano üçün “Konsert süitəsi” obrazlı məzmunu, faktura və tonallıq cəhətdən dörd fərqli pyeslərlə təqdim olunur: Elegiya, Skertso, Noktyürn, Final.

Bu əsər milli məqam intonasiyasına köklənərək, major-minor və şur, segah, humayun, rəhab məqamlarının sintezində qurulur.

Bəzən bir məqam daxilində, bəzən isə birindən digərinə məntiqi keçidi vasitəsilə inkişaf edir. “Konsert süita”ya daxil olan hissələr arasında bəstəkar “Elegiya”da şur, “Skerso”da segah məqamına köklənirsə, əsərin “Final”ında segah, rəhab, humayun məqamlarının sərbəst şəkildə keçidini verir. Bəstəkar Azərbaycan xalq rəqslərinə xas variasiya prinsipinin, aşıq musiqisinə xarakterik imitasiyalı üslubun istifadəsi ilə milli musiqi köklərinə bağlılığını bir daha xatırlatmış olur. Belə ki, o, süitaya daxil olan “Skertso”da aşıq intonasiyalarından, “Elegiya”da “Nəlbəki” rəqsindən, “Final”da isə “Vağzalı” rəqsinin elementlərindən istifadə edir. Beləliklə, dünya musiqi tendensiyaları ilə milli musiqi ənənələrinin vəhdətinə nail olmuş bəstəkar “Konsert süitasi”nda incə psixoloji hisslərlə yanaşı, çılğın hadisələrin cilovlanmasını da göstərir.

S.Fərəcovun fortepiano üçün yazılmış “Albom” adlı məcmuəsinə 4 prelüd, 4 fuqa, 4 vals, 4 miniatur, “Ekspromt” və “Azərbaycan rəqsi” adlı müxtəlif kiçik həcmli əsərlər daxildir. Albomun ilk səhifələrində dörd prelüd və dörd fuqa yer alır. Müxtəlif illərdə yazılan iki və üç səslili fuqalar öz xarakterinə görə bir-birindən fərqlənir. I fuqa milli məqamlara, II fuqa pantonal, III və IV fuqalar tonal sistemə əsaslanaraq təqdim olunur. Klassik fuqa formasında yazılan əsərlər, fərqli, eyni zamanda sadə quruluşları ilə diqqəti cəlb edir.

Albomda növbəti əsərlər bəstəkarın dörd valsıdır. Bu əsərlər insan qəlbinin ən incə xəyallarının, hisslərinin tərənnümüdür. Məcmuəyə daxil olan dörd valsdan “Arzu valsı”, “Salon valsı” tələbətillərində, “Zərif vals”, “Vals-reqtaym” isə sonrakı dövrlərdə yazılıb.

Sadə 3 hissəli formada yazılan “Zərif vals” həzin musiqi intonasiyası ilə diqqəti cəlb edir. Alboma daxil olan “Salon valsı”nda M.Ravelin, Q.Forenin musiqi üslubunun təsiri hiss olunur. Bəstəkarın meyl göstərdiyi impressionistlərin üslub xüsusiyyətləri, onun musiqisində özünəməxsus şəkildə əksini tapır. Belə ki, sadə üç hissəli formada yazılan əsərin dəqiq formasının olması klassik ənənəyə söykənirsə, ani təəssürlərdən doğan öləri hisslərin musiqidə təzahürü impressionizmin cəhətlərindəndir.

Albomda üçüncü vals “Arzu valsı”dır. Sadə üç hissəli formada yazılan “Arzu valsı” rəqs janrında olmasına baxmayaraq, sanki

sözsüz mahnıdır. Burada bəstəkar ruhunun romantik qəlbinin tellərinin titrəməsini, sətirlərdən gələn “eşidilməyən sözlərin” musiqidə təcəssümünü eşidirik.

Məcmuədə növbəti pyes “Vals-reqtaym” adlanır. S.Fərəcov burada sələfləri T.Quliyev, Niyazi, Q.Qarayev, R.Hacıyev və V.Mustafazadənin davamçısı kimi, caza müraciət edir, Azərbaycanda ilk dəfə reqtaym-vals janrında əsər yazır. Tam reprizli 3-5 hissəli aralıq formasında yazılmış “Vals reqtaym” əsəri oynaq, gümrah melodiyası ilə Amerika caz musiqi nümunələrini xatırladır. Əsərin harmonik dili mürəkkəb olduğu qədər həm də aydındır. Burada bəstəkar D_7, VII_7, DD_7, T_7 akkordlar və dönmələrinin tətbiqi ilə melodiya sekvensiyalı gedişlərdən istifadə edir. Həmçinin eyniadlı majör-minor (A dur-a moll) ladlarına, yeni tonallığa yönəlmələr və əsas tonallığa qayıdıqla əlaqədar, zəngin akkordlardan istifadə olunur: ($D_7 \rightarrow (VI) II VII_7 \rightarrow II$).

Uşaq musiqisinə xüsusi yer ayıran S.Fərəcovun müxtəlif janrlarda yazılmış əsərləri zərif və sadə melodiyası ilə diqqəti cəlb edir. O, gənclər və uşaq teatrları ilə çalışdığı müddətdə onlarla uşaqlara aid mahnı, instrumental musiqi bəstələmişdir. Bəstəkar bu “Albom” da uşaqlar üçün yazılmış musiqiyə xüsusi yer ayıraraq dörd miniatür əlavə edir. Həmin miniatürlərin ifasını daha maraqlı etmək üçün bəstəkar, “teatrdan kiçik bir element” olan “oyun” elementini daxil edir. Dörd miniatürdən üçü - “Səhər mahnısı”, “Şən tapmacalar”, “Zurna və nağara” tək şagird tərəfindən, sonuncusu “Xalq rəqsi” isə tamaşaçılar arasında əyləşən müəllimlə birgə ansambl kimi ifa olunur. Miniatürlər həcm və harmonik dili baxımından sadə, uşaqların ifa bacarıqlarına uyğun bəstələnmişdir.

Albomda ən maraqlı əsərlərdən biri də “Ekspromt”dur. S.Fərəcov yaradıcılığında milli musiqi qanunauyğunluqlarına, köklərinə bağlılığı və eyni zamanda müasir musiqi dilinin rəvan sintezi duyulur. “Ekspromt” mahnı xarakterli pyes olub, sanki bənd və nəqarət hissələrindən ibarətdir. Reprizsiz sadə 2 hissəli formada yazılan miniatürün I hissəsi akademik(klassik) musiqi ənənələrində bəstələnmişdirsə, II hissəsi məişət musiqisinin əsasında təqdim olunur. Beləliklə, burada iki tamamilə bir-birinə əks olan melodiya sintezi verilir. Bəstəkar akademik və məişət musiqisini

qarşılaşdıraraq, fərqli intonasiyaların ümumi melodiya altında birləşməsi nəticəsində orijinal kompozisiya yaradır.

Məcmuənin sonuncu pyesi olan “Azərbaycan rəqsi” vətəni sevən bir bəstəkarın təntənəli, coşğun, gümrah hissələrinin sanki notlara köçürülməsidir. Bu rəqs 80-ci illərdə ilk dəfə dörd əl üçün “Xalq rəqsi” miniatürü olaraq yazılır. Bəstəkar həmin əsəri bir neçə dəfə redaktə edir. 1985-ci ildə böyük simfonik orkestr üçün bəstələnən “Xalq şənliyindən səhnələr” süitasının sonuncu hissəsinə əlavə olunur. 1986-cı ildə isə bəstəkar bu əsəri fortepiano üçün işləyərək, “Azərbaycan rəqsi” adını verir. Hər üç tərkibdə əsər uğurla səsləndirilir. Sadə üç hissəli formada yazılmış bu əsərdə, xalq mahnılarına xas ritmdən istifadə olunmuşdur. Bəstəkar oynaq, çılğın melodiyanın fonunda müxtəlif əhval-ruhiyyəli musiqini, sadə harmonik dil və faktura vasitəsi ilə açmağa nail olur.

S.Fərəcovun fərqli tərkiblər üçün yazılmış bir sıra kamera instrumental əsərlərinin təhlili zamanı onun milli musiqi qanunauyğunluqlarından, eləcə də muğamlardan, aşıq musiqi intonasiyalarından məharətlə istifadəsinin şahidi oluruq. Həmçinin, bəstəkarın bu yanaşması müxtəlif xalqların musiqi mədəniyyətindən bəhrələndiyi əsərlərinə də yansır. O, illərlə topladığı təcrübələri kamera instrumental musiqisində özünəməxsus şəkildə təzahür etdirməyə nail olur.

Dissertasiyanın II fəslinin **2.3. “Bəstəkarın vokal-instrumental əsərləri müasir dövrün ictimai-siyasi prosesləri prizmasından”** adlı üçüncü paragrafında ilk dəfə olaraq Sərdar Fərəcovun vokal instrumental yaradıcılığına aid bəzi əsərləri ətraflı tədqiq edilir.

S.Fərəcovun dünyagörüşü fərqli tarixi dövrlərdə formalaşmışdır. 90-cı illər hərəkəti, müharibə ərəfəsində Vətənimiz Azərbaycanda kədər, intizar, həsrət hissələri ilə yanaşı, qəhrəmanlıq abu-havası da hökm sürürdü. Bütün bunları S.Fərəcov böyük bir bədii qüvvə ilə musiqiyə köçürə bilmişdir.

Azərbaycanın siyasi çaxnaşma dövründə məhz Heydər Əliyevin Dövlətin rəhbəri vəzifəsinə gəlməsi ilə Vətənimizdə uzun sürən müharibə vəziyyəti sakitləşmiş, hüznun bərqərar olmuşdur. Bütün bunlardan təsirlənən Sərdar Fərəcov Ümummilli Liderimiz H. Əliyevə 1994-cü ildə Tahir Tais oğlu Məmmədovun sözlərinə

bariton, xor və böyük simfonik orkestr üçün “Böyük Vətəndaş haqqında oda”, həmçinin 1996-cı ildə Səlim Əlioğlunun sözlərinə “Loğman əllər” mahnısını həsr etmişdir.

“Böyük Vətəndaş haqqında oda” ilk dəfə 1994-cü ildə Əməkdar artist Muxtar Məlikovun ifasında Azərbaycan Dövlət Televiziyasında səslənmişdir. Zamanına görə çox böyük marağa səbəb olan əsərlərdən birinə çevrilmişdir.

T.Taisoğlunun mətninə yazılmış əsrarəngiz təntənəli musiqi sanki dövrün abu havasını özündə əks etdirir. Tenor, xor və böyük simfonik orkestr üçün yazılan “Böyük Vətəndaş haqqında oda” əsərinin sözləri və musiqisi bir-birini tamamlayır.

“Böyük Vətəndaş haqqında oda” bənd formasında yazılmışdır. Üç bənd və nəqarət hissəsindən ibarət olan əsərin hər bəndində poetik mətn yenilənir, musiqi materialı isə öz coşğun, eyni zamanda təntənəli melodik xəttini qoruyub saxlayır. Bəstəkar odada adı dillərə düşən, ölkənin xilaskarı, böyük şəxsiyyəti, andına sadıq, sözündə qətiyyətli olan yeni Azərbaycanın qurucusu H.Əliyevin çoxcəhətli fəaliyyətini gah emosional, gah ehtiraslı, gah dramatik, gah poetik, gah da zəfərli musiqi ilə tərənnüm edir.

2020-ci il Azərbaycan Respublikasının tarixində qızıl hərflərə yazılacaq bir izlər qoydu. Bu il hər kəsin yaddaşına “Zəfər ili” olaraq yazıldı. Ali Baş Komandan Cənab İlham Əliyevin uzaqgörənliyi, təcrübəsi, dünyagörüşü, düzgün siyasi və hərbi strategiyası ilə yola çıxan ordumuz sentyabrın 27-sindən başlayaraq 44 gün içərisində əsl qəhrəmanlıq göstərərək, bütün dünyaya sübut etdilər ki, Qarabağ Azərbaycandır!

S.Fərəcov da bu hadisələrdən ilhamlanaraq “Azad Şuşa” odasını bəstələmişdir. Bənd formasında yazılan bu əsərin həm musiqisinin, həm də sözlərinin müəllifi S.Fərəcovdur. Oda özünün təntənəli, möhtəşəm səslənməsi ilə insanın qəlbini cuşa gətirir. Xor və simfonik orkestr üçün yazılmış odanın orkestrləşdirilməsinə də bəstəkar xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. Əsərin əsas ideyası Vətən, Şuşa, qələbə, xalqın sevinci və bütün bu hissələrin qarşılıqlı vəhdət şəklində ahəngidir. Simfonik orkestrin bəzən təntənəli, coşqulu, əzəmətli, bəzən isə həzin, incə, zərif səslənməsi və bunların xorla birgə təması bəstəkar tərəfindən çox ustalıqla işlənmişdir.

Tədqiqat işi zamanı bəstəkarın yaradıcılığını təhlil edərkən S.Fərəcovun Qarabağ mövzusunə maraqlı bir tərzdə yanaşması diqqətimizi çəkdi. O, yaradıcılığında Qarabağ mövzusunə üç dəfə işıqlandırır. Bəstəkar birinci müraciətində “Qarabağ poeması” ilə ümumi şəkildə Qarabağın gözəlliklərindən söhbət açır. İkinci dəfə “Azad Şuşa” odasında artıq Qarabağın gözü olan mədəniyyət ocağından bəhs edir, üçüncü dəfə isə daha da konkret məkan olan “Cıdır düzündə bayram” konsert əsəri ilə sanki öz fikrini tamamlayır.

Dissertasiyanın **nəticə** bölməsində tədqiqata yekun vurulur və S.Fərəcovun Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında gördüyü işlər ümumilləşdirilmiş şəkildə qeyd olunur.

1. Azərbaycanın xalq artisti, bəstəkar S.Fərəcov müasir musiqi mədəniyyətinin inkişafında özünəməxsus yer tutan şəxsiyyətlərdən biridir. Milli musiqinin ən ümdə keyfiyyətlərini əsərlərində cəmləşdirə bilən S.Fərəcovun dəsti-xəttində müxtəlif cərəyanların təsiri və üslub xüsusiyyətləri hiss olunur. Bəstəkarın əsərlərinin formasının kamilliyi, hissələr arasındakı tarazlığı, musiqi dilinin aydın təcəssümü klassik ənənələrə söykənir. Lirikanın istifadəsi, parlaq orkestrləşdirmə, incə, zərif melodiyaaların səslənməsi isə romantizm cərəyanının xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

2. Bəstəkar öz əsərlərində daim müasir dövrün global problemlərini, ümümbəşəri mövzuları əks etdirir. Eyni zamanda S.Fərəcov üçün Azərbaycanın tərənnümü, vətən sevgisi ön planda durur. S.Fərəcov dövrün hadisələrini, baş verən tarixi anları öz əsərləri vasitəsi ilə yaşadan bəstəkarlardandır. Onun dünyagörüşü fərqli tarixi dövrlərdə formalaşmış, zamanına uyğun olaraq daha da təkmilləşmişdir. İstər birinci, istərsə də ikinci Qarabağ müharibəsi zamanı Vətənimizdə baş verən hadisələr onun yaradıcılığına özünəməxsus şəkildə təsir etmişdir. Bəstəkarın əsərlərində dövrün hadisələrinə uyğun olaraq kədər, həyəcan, intizar hissləri ilə səbr və əzmlə qazanılan qəhrəmanlıq, zəfər hisslərinin birgə təcəssümü duyulur.

3. Azərbaycan musiqi kontekstində S.Fərəcov milli mədəniyyətimizə bir sıra nailiyyətlər gətirir. “Psalm-150” vokal-instrumental əsəri və “Vals rəqətm” valsının yazılışı ilə o, ilklərə

imza atır. Həmçinin, bəstəkar Azərbaycanda kamança və fortepiano üçün yazılmış ilk Albomun müəllifidir.

4. S.Fərəcov təkcə bəstəkar kimi deyil, həmçinin ictimai xadim, jurnalist, tədqiqatçı kimi də daima Üzeyirşünaslıqla məşğul olur. O, Ü.Hacıbəylinin ev muzeyində çalışdığı otuz səkkiz il ərzində mütəmadi şəkildə, mətbuatda elmi məqalələri ilə çıxış edir. 1984-cü ildə muzeydə fəaliyyətə başlayan S.Fərəcov 2005-ci ilin fevral ayından etibarən muzeyin direktoru vəzifəsinə qədər yüksəlir. Tutduğu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlir, Üzeyir bəyin ruhunu daim o evdə yaşatmağa nail olur.

5. Azərbaycan musiqi mədəniyyəti kontekstində bəstəkar S.Fərəcovu, əsərləri ilə milli musiqi mədəniyyətinə yeni uğurlar gətirən istedadlı bəstəkar, əldə etdiyi nailiyyətləri sayəsində tanınan ictimai xadim, iti qələmi, kəskin sözü ilə seçilən jurnalist, incə qəlbi, romantik ruhlu şeirləri ilə yaddaqalan şair, tələbələrinin sevimli müəlliminə çevrilən pedaqoq kimi səciyyələndirə bilərik. S.Fərəcovun yaradıcılıq yolunda əldə etdiyi uğurlarını bütün Azərbaycan musiqisinin nailiyyətləri hesab etmək olar.

Dissertasiyanın məzmununa uyğun olaraq müəllifin aşağıdakı əsərləri çap olunmuşdur:

1. Zeynallı, G.N. Sərdar Fərəcov yaradıcılığı teatr səhnələrində // – Bakı: Türkoşlu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri. XIV Beynəlxalq elmi-praktiki konfransı. – ADMİU-nun mətbəəsi. – 2 fevral, 2015. – s. 70-72.
2. Zeynallı, G.N. Bəstəkar ömrünün naxışları // – Bakı: Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX respublika elmi konfransı. İqtisad Universiteti nəşriyyatı. – 7-8 aprel, 2015. – s. 379-381.
3. Zeynallı, G.N. Bəstəkar Sərdar Fərəcovun ictimai fəaliyyəti // – Bakı: Musiqi dünyası. – 2016, № 2/67. – s.102-105.
4. Zeynallı, G.N. Sərdar Fərəcov bəstəkar və ictimai xadim kimi // – Bakı: Konservatoriya. – 2016, № 3/33. – s. 59-64.
5. Зейналлы, Г.Н. Творчество Сардара Фараджева в контексте музыки XX века // – Москва: XXXVIII Международная конференция посвященная проблемам общественных наук.

- Центр гуманитарных исследований «Социум». – 30 январь, 2016. – с. 6-7.
6. Zeynalli, G.N. Üzeyir Hacıbəyli əsərlərinin yenidən işlənməsi və bərpası yolunda görülən işlərdə Sərdar Fərəcovun rolu // – Bakı: Musiqi dünyası. – 2017, № 2/71. – s. 19-21.
 7. Zeynalli, G.N. “Ər və arvad” operettası 100 il sonra // – Bakı: Konservatoriya. – 2017, № 2/36. – s. 69-73.
 8. Zeynalli, G.N. Sərdar Fərəcovun erkən bəstələri // – Bakı: Qobustan. – 2017, № 3. – s. 52-53.
 9. Zeynalli, G.N. Üzeyir bəyin könül nəğməsini könlüdən oxuyan // – Bakı: Qobustan. – 2018, № 4. – s. 67-68.
 10. Зейналлы, Г.Н. Творческий портрет композитора и педагога Сардара Фараджева // – Алтайск: Мир науки, культуры, образования. – 2018, № 1 (68). – с. 48-50.
 11. Zeynalli, G.N. Sərdar Fərəcov yaradıcılığında Heydər Əliyev şəxsiyyətinin musiqili təcəssümü // – Bakı: Musiqişünaslığın aktual problemləri. Respublika elmi konfransının materialları. – Mütərcim. – 4-5 dekabr, 2019. – s.163-166.
 12. Зейналлы, Г.Н. Труд Сардара Фараджева по восстановлению и редактированию произведений Узеира Гаджибейли // – Красноярск: XIII Международной научной конференции «Искусство Глазами Молодых». – Сибирский государственный институт искусств имени Дмитрия Хворостовского, – 29-30 апрель, 2021. – с. 51-53.
 13. Зейналлы, Г.Н. Тенденции мультикультурализма в творчестве азербайджанского композитора Сардара Фараджева // – Москва: Музыка и время. – Научтехлитиздат. – 2021, № 6. – с.12-17.
 14. Zeynalli, G.N. Qarabağın gözü Şuşa, sən azadsan! // – Bakı: Sənət Akademiyası. – 2021, 3 (15). – s. 64-71.
 15. Zeynalli, G.N. Polyphony in S. Farajov's works // – Krasnoyarsk: XIV of the International Scientific Conference "Art Through the Eyes of the Young." - Siberian State Institute of Arts named after Dmitry Hvorostovsky, - April 20-21, 2022. – p. 3-6.

16. Zeynalli, G.N. Sərdar Fərəcov yaradıcılığında uşaq musiqisi // – Bakı: Bəstəkar və zaman. Fikrət Əmirov - 100 Respublika elmi konfransının materialları. – Mütərcim. – 4-5 may, 2022. – s.332-336.
17. Zeynalli, G.N. Sərdar Fərcovun iki fortepiano üçün “Konsert süitəsi” // – Bakı: Sənət Akademiyası. – 2022, 1 (16). – s. 112-122.

Dissertasiyanın müdafiəsi 27 sentyabr 2022-ci il tarixində saat 12:00 Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Ş.Bədəlbəyli küç., 98.

Dissertasiya ilə Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 24 iyun 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 22.06.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 38 004

Tiraj: 100